

1. Inleiding en samenvatting

In de manier waarop we over communicatie praten, speelt een code-achtige manier van denken over taal een fundamentele rol. Toch kan gemakkelijk aangetoond worden dat die optiek theoretisch niet zo gelukkig is. Niet alleen op het niveau van de uitdrukkingen die we gebruiken om over communicatie te praten (§ 2) of erover te theoretiseren (§ 3). Ook wat betreft de principes van gespreksorganisatie en betekenisconstitutie waarop de gespreksdeelnemers zich oriënteren (§ 4). Men kan zich echter niet tevreden stellen met een bredere theoretische kritiek op de inadequaatheid van het zender/ontvanger-model: gespreksdeelnemers oriënteren zich op dat model en de manieren waarop die oriëntaties een rol spelen zouden object van onderzoek moeten zijn (§ 5).

2. De pijlijn-metafoor

De uitdrukkingen die mensen gebruiken om communicatie te beschrijven zeggen iets over hoe in de betreffende cultuur communicatie geconceptualiseerd wordt. Het gebruik van termen als *zender, boodschap, zich uitdrukken, formuleren, overbrengen* is niet enkel een handige manier om bepaalde aspecten van communicatieprocessen te beschrijven. Zulke woorden brengen een bepaalde manier van denken over communicatie met zich mee. Zelfs een onschuldig lijkende zin als de vorige, is exemplarisch voor die manier van denken. Er wordt een scheiding tussen taal en denken in verondersteld: '*woorden*' *'brengen-mee'* '*gedachten*'. *Woorden* worden als concrete entiteiten opgevat, - actoren zelfs die een ander type entiteiten op de een of andere manier transporteren.

Dat laatste hoeft op zich nog niet zo erg te zijn. Ons taalgebruik is, zo gauw we abstracte en/of sociale aspecten van de wereld beschrijven, in essentie metaforisch (vgl. Lakoff & Johnson, 1980 en Lakoff, 1987). Dat geldt ook voor de wijze waarop we over communicatie praten. Met name Reddy (1979) heeft laten zien dat het dominante cognitieve model dat in 'onze' cultuur gebruikt wordt om communicatie te conceptualiseren gekarakteriseerd kan worden als de *conduit* metafoor, - zeg, *pijlijn*-beeldspraak. Deze metafoor berust op de volgende aannames: (i) taal functioneert als een kanaal waarin gedachten materieel worden overgedragen van de ene naar de andere persoon; (ii) in geschreven en gesproken teksten stopt de 'zender' zijn gedachten en gevoels in woorden; (iii) woorden brengen de transfer tot stand doordat ze gedachten of gevoels bevatten en hen naar de 'ontvanger' transporteren; (iv) door te luisteren of te lezen, extraheert de ontvanger die gedachten en gevoels weer uit de woorden (Reddy 197, p.290)

Ons taalgebruik is doordrongen van die manier van denken over communicatie. Hoewel het enigszins onduidelijk is hoe Reddy geteld heeft, schat hij dat zo'n 70 % van de uitdrukkingen en zegswijzen die in het Engels gebruikt worden om over communicatie te praten, op de pijplijn-metafoor gebaseerd is. Hij geeft een soort overzicht en systematisering van uitdrukkingwijzen en idiomaten waaruit die conceptualisering spreekt. Een paar voorbeelden:

- (a) *taal draagt gedachten en gevoelens over:*
 «probeer je gedachten/voelens beter over te brengen»
 «dat idee is nog niet bij hem aangekomen»
 «dat idee heb je van mij (gekregen)»
 (b) *taal is een container van gedachten / gevoelens:*
 «... in eenvoudige bewoordingen formuleren»
 «die tekst heeft een complexe inhoud»
 «holle frasen, lege woorden, ...»
 «een idoom waaruit een bepaalde manier van denken spreekt»
 (c) *de verpakker is verantwoordelijk voor interpretatieproblemen:*
 «de tekst is wijdloepig / vaag / ondoordringbaar ...»
 «leren je ideeën onder woorden te brengen»
 (d) *ideeën fladderen rond in de ruimte (nog niet verpakt in de container):*
 «binnen de kortste keren ging dat idee de hele wereld rond»
 «ik weet niet hoe ik 't moet zeggen, maar ...»
 (e) *ideeën door spreken en schrijven in een externe 'ideeënwereld' brengen:*
 «een gedachte op papier zetten voordat die wegglijpt»
 «een ingewikkelde zaak kun je alleen ingewikkeld beschrijven» (K. v.h. Reve)

Lakoff & Johnson vatten het cognitieve model achter de pijplijn-metafoor als volgt samen:

- ideeën / gedachten / betekenissen zijn objecten
- talige uitdrukkingen zijn objecten
- talige uitdrukkingen zijn containers die betekenissen bevatten.
- in communicatie, (ver)zendt een spreker een vaste betekenis naar een hoorder door middel van de linguïstische uitdrukking die geassocieerd is met die betekenis. (1980, p.206)

Volgens dit model is het mogelijk objectief te zeggen wat je bedoelt omdat betekenis gezien wordt als iets van een uitdrukking zelf: *'the meaning is right there in the words'* (ibid. p.12-13). Volgens Lakoff & Johnson kennen de pijplijn-metafoor en het bijbehorende cognitieve model echter zo hun beperkingen. Zo werkt het niet meer in die gevallen waarin setting-specifieke aspecten nodig zijn om te bepalen of een uiting zinvol is en, zo ja, wat voor zin die dan heeft. Men denke alleen al aan uitingen die niet adequaat interpreteerbaar zijn zonder de situatie waarin ze gebruikt worden er bij te betrekken. Een uiting als *'please sit in the apple-juice seat'* maakt gebruik van het gegeven dat de tafel gedekt is met meerdere glazen sinaasappelsap en één glas appelsap. Naast het fysieke arrangement, maakt het verder ook uit wie iets zegt. Wanneer *'we need alternative sources of energy'* door de president-directeur van Shell gezegd wordt, dan zal - met name om welke *alternatieve* bronnen het gaat - anders gehoord worden dan van iemand van Greenpeace. De betekenis van een zin is altijd 'betekenis voor iemand' in een specifieke gebruikssituatie. (ibid. p.12)

Metaforen of algemener, de metaforische modellen waarmee we abstracte en sociale

aspecten van de wereld conceptualiseren, zijn altijd en onvermijdelijk slechts gedeeltes van adequate analyses van de objecten die er in beschreven worden. Het metaforische denken focust op bepaalde eigenschappen van een entiteit en ziet van andere af, of plaatst die meer op de achtergrond. Zo levert het model van communicatie dat op pijplijn-beeldspraak gebaseerd is, slechts een partieel begrip van wat communicatie is en 'verbergt' daardoor andere aspecten van dat verschijnsel.

Lakoff & Johnson bekritisieren de conceptualisering van communicatie in termen van de pijplijn-metafoor - met name als het er om gaat hoe daarin over taal getheoretiseerd wordt - als een te eenzijdige, 'objectivistische' visie op taal. In die objectivistische benadering kan met name niet verantwoord worden dat ons taalgebruik zo gauw we praten over abstracte(re) zaken onvermijdelijk metaforische principes vertoont. Aan de andere kant zijn ze realistisch genoeg om in te zien dat taalgebruikers zelf vaak ook zo 'objectivistisch' zijn en moeten zijn:

The myth of objectivism is part of the everyday functioning of every member of this culture. It needs to be examined and understood. (ibid. p.186)

3. De modernisering van de pijplijn-metafoor: het zender/ontvanger-model

Gezien de mate waarin onze cultuur doordrenkt is van de pijplijn-metafoor als model voor communicatie zal het geen verbazing wekken dat die manier van denken ook in de theorievorming over taal op een respectabele traditie kan bogen. Sperber & Wilson (1986, p.5-6) laten bijvoorbeeld zien dat het pijplijn-denken minstens teruggaat tot Aristoteles en bijvoorbeeld ook ten grondslag ligt aan de visie op taal in de Port Royal grammatica. De informatie-theoretici Shannon en Weaver gaven het idee een moderne vorm toen ze een apparaat-achtig zender/ontvanger model ten grondslag legden aan hun voorstel voor een mathematische informatie-theorie. Net zoals een tijd in de cognitiewetenschappen de computer als metafoor voor het menselijk brein gebruikt is, zo modelleerden Shannon & Weaver (1949) communicatie op een technologisch systeem dat in hun tijd een van de meest geavanceerde concrete installaties vormde dat afgebeeld kon worden op - in principe alle - andere vormen van communicatie: de telegrafie.

Daarin heb je een zender, een code volgens welke de zender zijn boodschap tot een bepaald signaal codeert, de verzending van dat signaal, en de decoding daarvan met behulp van dezelfde code als die welke de zender gebruikt heeft zodat de ontvanger uiteindelijk over dezelfde boodschap beschikt.

Sperber & Wilson bekritisieren het code-model met name ten aanzien van de vooronderstelling van gedeelde wederzijdse kennis. Om een boodschap adequaat te decoderen moet de ontvanger over dezelfde achtergrondkennis beschikken als de zender. Dat zou een inadequate opvatting zijn: taalgebruikers beschikken niet alleen nooit over dezelfde achtergrondkennis, interpretatie zou volgens Sperber en Wilson ook veel meer gericht zijn op verwijking van cognitieve omgevingen door middel van inferentiële processen.

Ondanks deze kritiek, handhaven Sperber & Wilson - onder verwijzing naar Searle en Grice - echter het objectivistische model van talige communicatie dat de pijplijn-metafoor aanbiedt. In principe zouden uitingen primair een objectieve, letterlijke betekenis hebben. Niet-letterlijke betekenis - of dat nu het metaforische aspect betreft, ironie, handelingsmatige

indirectheid, of sequentiële principes van betekenisconstitutie -, moet uiteindelijk altijd indirect via inferentiële processen afgeleid worden van de 'eigenlijke' letterlijke betekenis. Zeker op het lexicale niveau lijkt dat echter weinig plausibel. In Sperber & Wilson's optiek zou een hoorder een uiting als *<dat idee vind ik onverteerbaar>* pas nadat hij geconcludeerd heeft dat de letterlijke organische betekenis van 'onverteerbaar' hier niet zinvol is, de bedoelde, 'metaforische' betekenis afleiden. (Vgl. Lakoff & Johnson 1980, p.211-15) Het metaforische karakter dat ons praten over abstracte zaken kenmerkt, is in die benadering het resultaat van redeneringen die als het ware elke keer weer opnieuw gemaakt moeten worden. Daarmee wordt geen recht gedaan aan het inzicht dat metaforische principes deel uit (zijn gaan) maken van de betekenis-scope van de woorden en uitdrukkingen waarmee abstracte(re) entiteiten gekarakteriseerd worden, en dat een abstractere lezing eerder via principes van *contextuele modulatie* (Cruse 1986, p.51) geactiveerd lijkt te worden dan dat die nog eens apart afgeleid moet worden.

4. Mondelinge interactie en het zender/ontvanger-model

In de vorige paragrafen hebben we vooral op problematische aspecten van het zender/ontvanger-model gewezen op het niveau van de interpretatie van afzonderlijke woorden en uitdrukkingen. In deze paragraaf zullen we enkele eigenschappen van mondelinge verbale interactie bespreken om te laten zien dat deze aspecten niet beschrijfbaar zijn in het zender/ontvanger-model. Dit leidt o.i. niet alleen tot een discussie over de aannames 'achter' dit model, het vraagt ook om een andere onderzoeksmatige oriëntatie.

(i) *beurtwisseling, collaboratieve beurt-constructie en functionele overlap.*

Het zender/ontvanger-model is in principe monologisch en statisch. Het suggereert een vorm van eenrichtingsverkeer die voorbij gaat aan de permanente wisseling van spreker- en hoorder-posities die typisch is voor gesprekken. Maar ook zulke observaties dat het 'signaal' zelf ook informatie bevat ten aanzien van wanneer het compleet zou kunnen zijn (vgl. Sacks *e.a.*, 1974), en daarmee over wanneer er van rol gewisseld kan worden, kunnen niet afgedaan worden met een beroep op het gebruik van aparte signalen om het compleetpunt te markeren (zoals *roger* in *walkie-talkie-gesprekken*). Uitingen in gesprekken hebben niet alleen propositionele en interactionele betekenissen, ze bevatten ook interactie-organiserende aanwijzingen en projecties, - niet alleen aan het eind, maar juist in de loop van hun productie.

Ook een verschijnsel als het gezamenlijk collaboratief een beurt construeren, kan moeilijk in het model ingebouwd worden. Vergelijk onderstaand transcriptie-fragment waarin een recipiënt een voorstel doet hoe een lopende, observeerbaar incomplete beurt afgemaakt zou kunnen worden (regel 49-51):

(1) *[zakelijk gesprek, M: NL / P: Italiaanse]*

- 46 P: >AND THEN a new co(r:):n°tract,
47 ()
48 M: (°mh [lm])
49 P: [(a) new contract and that you:- ()
50 P: - u:h [(°you-)

- 51 M: - [>I give you the pr:l:ce=]
52 P: =yæl: [h
53 M: [ya.

Maar ook daarmee zijn we er nog niet. De recipiënt is geen passieve verwerker. Luisteren wordt heel actief gedaan, - verbaal en non-verbaal. Bepaalde soorten recipiënthandelingen worden bijvoorbeeld vaak *gelijkrijdig* met het lopende 'signaal' geproduceerd en de plaatsing van zo'n recipiënt-bijdrage kan belangrijk zijn voor hoe die te begrijpen is. Bijvoorbeeld *tying* van een minimale respons aan een element in een uiting die nog onderweg is (vgl. o.a. Jefferson, 1973; Goodwin & Goodwin, 1992). Vergelijk fragment (2) waarin de recipiënt in regel 15 nog tijdens de lopende beurt van haar gesprekspartner (r.14) al direct een reactie op diens uitleg van een afkorting geeft en daarmee lijkt te signaleren dat ze die afkorting kent (vgl. Mazeland, 1995):

(2) *[onderzoeksvraaggesprek, R: respondent / I: interviewer]*

- 13 R: >terwjl je daarin_{aa}:st de ka: Be: jongere
14 R: * o:Kinkerburt [jongere 'had 'H=
15 I: - [(°ml:m)
16 R: =die wel 's effen:- (0,4) meneer Abeel: be:lofdn 'hh
17 dat wanneer die 'A_{gr}' had 'hh (0,2)
18 van die hippil'esh 'hh
19 I: [nul:h
20 R: dan zouwe ze ze ze d'r wel effen uitrammeh=
21 I: =ml:hm:

De positie van de overlappende recipiënt-reactie ten opzichte van de lopende beurt draagt wezenlijk bij aan de functie ervan als herkenningssignaal. Het feit dat die functionaliteit juist op een gelijktijdigheid gebaseerd is die alleen mogelijk is in tweerichtingsverkeer, is een verschijnsel dat in het eenrichtingsverkeer van het zender/ontvanger-model uitgesloten wordt.

(ii) *permanent zelf-verklarend, gezamenlijk interpretatief werk.*

De beide bovenstaande fragmenten illustreren ook goed dat uitingen die onderweg zijn in een beurt niet pas als ze compleet zijn als een afgeronde eenheid geïnterpreteerd worden, maar dat *sense making* iets is wat permanent, vanaf het allereerste begin van een uiting gebeurt. Dat is ook een verschil met hoe er in de grammatica's tegen taalgebruik en betekeniswijziging aan wordt gekeken: luisteraars werken niet met complete zinnen als een afgeronde informatie-eenheid, maar met onaffe delen van kandidaat-eenheden die gaandeweg, lineair chronologisch, interactioneel beschikbaar worden gemaakt.

Interactioneel werk doen om een uiting te begrijpen is bovendien niet alleen temporeel cumulatief van aard, maar ook onvermijdelijk voorlopig en provisorisch. Wat er met een uiting allemaal bedoeld wordt kan permanent en gaandeweg zowel retro- als prospectief gespecificeerd en gerespecificeerd worden. Begrijpen heeft in wezen ook iets van wachten op verdere aanwijzingen. Praten is een *'ongoing clarification'* van wat er al gezegd is (Garfinkel 1967, p.41). Gespreksdeelnemers werken met provisorische betekenis-toekenningen *'for all practical purposes'* (*ibid.*) en die kunnen in de voortgang van het gesprek nog verder ingevuld, gewijzigd en onderhandeld worden. Contexten kunnen niet alleen vaag of ambigu zijn, maar worden in de loop van het gesprek ook permanent cumulatief verrijkt en gespecificeerd, en zo nodig ook opnieuw gerangschikt, geherdefinieerd en gerespecificeerd.

De manier waarop in het code-model interpretatie gezien wordt als het toekennen van een

eenduidige betekenis aan een signaal, werkt niet. De verzameling van interpretatieve methoden die samengevat wordt onder de notie *code* is geen kant en klare set van signalen en daarmee te associëren betekenis. Uitingen in hun context zijn gedeeltelijk zelf-verklarend ten aanzien van hoe ze geïnterpreteerd moeten worden. Dat komt nog het duidelijkst naar voren in allerlei vormen van herstelwerk en meta-communicatie die gespreksdeelnemers gebruiken om betekenissen te onderhandelen en in de interactie zelf tot stand te brengen.

De uitleg die de respondent in fragment (2) geeft van een door hem gebruikte afkorting was daar al een voorbeeld van. Maar ook zoiets als het *want*-commentaar dat de vrouw in fragment (3) vanaf regel 33 geeft op een bijdrage aan een gesprek dat ze aan haar partner rapporteert, laat zien dat wat ze vertelt op zijn minst in tweede instantie ook nog op een andere manier gehoord moet worden (het aanbod haar man even langs te laten komen - regel 32 - is ook te begrijpen als een poging degene wie ze dat oorspronkelijk zei, niet bij haar thuis te laten langs komen):

(3) [telefoongesprek tussen man en vrouw]

- 31 vr: >toen zei ik o:h lnou: dat is vlak in de buurt
 32 dan kan die eh eve langs komen >lof zoiets zei ik! hè.
 33 - want ik dacht voordat zij zegge (heb- eh) dat ze hier
 34 langs komeh, >ivoorlopig heb je ze niet w!eg:
 35 0,4
 36 man: Jah. (.) >natuurlijk.

Repair is een andere belangrijke methode van betekenisonderhandeling. Het is te beperkt om herstelprocedures enkel als foutjes in cognitieve plannings-, productie- en interpretatieprocessen te zien. Ondanks de retrospectieve connotatie van termen als *repair* of *herstel*, dragen met name interactionele, sequentiële georganiseerde vormen van *repair* bij aan het interactioneel tot stand brengen van betekenis. - Suchman & Jordan (1990) hebben het in dat verband over 'the constitutive use of trouble'. Zoals in het geval van de ander-geïmitieerde ander-correctie in (4). In regel 69 doet de Nederlandse zakenpartner een voorstel wat de referent van *the price* in regel 66 is (namelijk, dat in een nieuw contract dezelfde prijs gehanteerd zou moeten worden als nu het geval is):

(4) [zakelijk gesprek; M: NL / P: Ital.]

- 65 P: 'h >and then uh- 'h- lu::h- (.)
 66 >(there is) impossible to< >keep °the pri:ceh.
 67 0,7
 68 P: [(°I don't-)
 69 M: - [you mean the same price they have NO! : [w
 70 P: - [yah:
 71 0,5
 72 P: - >NO. no. si. (0.3) yah.

De pijlijn-metafoor lijkt de verantwoordelijkheid voor adequaat communiceren vooral bij de *zender* te leggen. Het actieve begripwerk dat een recipiënt onvermijdelijk moet doen en permanent moet laten zien, valt buiten de scope van het model. Het veronderstelt dat het mogelijk is objectief te zeggen wat je bedoelt, - dat wil zeggen, eenduidig en volgens gespreksonafhankelijke regels gedachten te vertalen in talige signalen. *Misverstanden* zijn het resultaat van subjectieve fouten. Aangezien de betekenissen in feite in de woorden zitten, gebruik

je ófwel niet de juiste woorden om te zeggen wat je bedoelt, óf je bent verkeerd begrepen (vgl. Lakoff & Johnson 1980, p.206). Dat een luisteraar meer dan een passieve ontvanger is en actief meewerkt om te bepalen en/of te onderhandelen wat als het bedoelde gezien kan worden, sluit het model de facto uit.

(iii) *sequentieel interpreteren*.

Schegloff (1995) wijst er op dat het code-model van Shannon & Weaver communicatie primair als overdracht van descriptieve informatie ziet. Informatie is daarin propositionele, de wereld beschrijvende representatie. Het inzicht dat uitingen in gesprekken altijd en vooral een bepaald type interactionele handeling zijn, komt daardoor in de verdrinking. Zelfs uitingen waarin informatie-overdracht voorop lijkt te staan, variëren wat betreft hun handelingskwaliteit, - bijvoorbeeld vertellen, beschrijven of rapporteren (Rehbein, 1984), of uitleggen, bewijzen, of verantwoordwoorden (Mazeland, 1994a).

Uitingen in gesprekken hebben bovendien vaak een primair gespreksorganiserende en structurende functie. Een vertelling kan in een pre-sequentie aangekondigd en op zijn adequaatheid onderhandeld worden (vgl. Schegloff, 1988); een rapportage kan in een post-sequentie samenvattend gekarakteriseerd én als voorstel tot afsluiting behandeld worden (Heritage & Watson, 1979), et cetera. In dat soort gevallen gaat het om handelingen die niet primair betrekking hebben op de wereld waaróver de tekst gaat, maar juist op de tekst, de organisatie en de adequaatheid daarvan zelf. Kortom, complexe vormen van tekst-intern, de tekst zelf formulerend, organiserend en naar de tekst zelf verwijzend meta-werk waarvoor het code-denken te ééndimensionaal lijkt.

Er is echter nog een elementair niveau van betekenisconstitutie dat niet in de betekenisstheorie van het code-model past. Het code-model neemt impliciet aan dat een signaal op zich interactie- en contextloos adequaat gedecodeerd kan worden, - een aanname die geenszins bevestigd werd in experimenten waarin personen taalgebruik zonder contextuele kennis moesten interpreteren (vgl. Ensink, 1986). Gespreksdeelnemers brengen de betekenis van een uiting echter tot stand door middel van een vorm van *sequentieel redeneren* waarbij gebruik wordt gemaakt van zowel de sequentiële positie waarin een uiting voorkomt en van kennis over wat voor alternatieve keuzes in die positie gemaakt hadden kunnen worden. Vergelijk het gebruik van het woord *mama* in de regels 54 en 58 van onderstaand fragment:

(5) [telefoongesprek tussen broers]

(achtergrond: Jan belt zijn broer Ton vanaf hun rijnnaak. Ton is op de schippersbeurs. Hun ouders varen ook een aak.)

- 46 Jan: ik (heur 't al det eh eh net an boord zou!.)
 47 0,2
 48 Ton: ja!A:h (eh) °nou- ('k bdoel e:hh) (0.7)
 49 is daar wat op teg'n ldan.
 50 Jan: (°mam!ah-)
 51 0,3
 52 Jan: hè? neel:..
 53 0,4
 54 Jan: - °ngm!ah° (.) is die d'r lok
 55 0,5
 56 Ton: IHē! :h
 57 0,3
 58 Jan: - mam!ah.
 59 0,5

60 Ton: wa:l:r
 61 0,5
 62 Jan: <is die da:ar:
 63 0,3
 64 Ton: hiel:r
 65 0,3
 66 Jan: j | al:
 67 Ton: |neel:j
 68 0,4
 69 Jan: loh!:

Hoewel *mama* beide keren dezelfde descriptieve betekenis heeft, is de interactionele functie verschillend. In het eerste geval is uit de context - en deels ook uit de niet-pronominale vorm - af te leiden dat er een nieuwe referent wordt geïntroduceerd waarmee de basis wordt gelegd voor het aansnijden van een nieuw gespreksonderwerp. In het tweede geval fungeert *mama* in de context van de herstel-initiatie *hèh* als een *ander-repair*. Hoe zouden zulke contextueel en sequentieel bepaalde functies 'gedecodeerd' moeten worden in een model dat uitgaat van inherente, signaal-gebonden betekenissen?

Redeneringen met betrekking tot de context en met name de sequentiële positie van een uiting vormen een essentiële factor in de interactionele bepaling van de betekenis van uitingen. Onderstaand fragment illustreert nog weer een andere vorm van dat principe:

(6) [telefoon gesprek ruziënd stel; caféhouder Bart is in zijn bar]
 40 Bart: * nou e:::e:h ('t is nog) lekker druk.
 41 0,6
 42 Joke: * m. (0,5) 'k hoor 't jlah
 43 0,5
 44 Bart: jah.
 45 1,2
 46 Bart: °een twee drieh° (0,6) nou drie (garnetborde)
 47 en twee drie vier (zitt'n) vijf zes: zitt'n'r nog.
 48 2,5
 49 Bart: - dus e:h dat valt vanavond °reuze mee
 50 (.)
 51 Joke: - 'thHH JA! :hh hhh
 52 0,2
 53 Bart: - wat djan
 54 0,7
 55 Joke: 'nou ja:h e:hh'
 56 | (6,2
 57 | (kat miauw 2 x)
 58 Bart: wat
 59 0,9
 60 Joke: E:H< >IK WEET 't NIET [BA! :RT]
 61 1,1
 62 Bart: wat weet je niet.
 63 0,3
 64 Joke: JAh, e:h ik zeg jaAh, (.) ja WAT iA!ah
 65 0,6
 66 Bart: °jah,
 67 0,3

Het (ver-)zuchtende *ja:hh* waarmee de vrouw in regel 51 op de positieve evaluatie *dus e:h dat valt vanavond reuze mee* reageert (r.49), is voor de man kennelijk op de een of andere manier problematisch. Dat blijkt uit het gegeven dat hij die reactie meteen bevroegt (*wat dan*, r.53). In de discussie die er op volgt, bestrijdt de vrouw dat het hier om een problematische reactie ging.

Een eerste vraag die men hier zou kunnen stellen, is óf de man inderdaad geen reden had om de reactie van zijn vrouw te problematiseren. Sequentieel gezien had hij daar best redenen voor. Een eerste evaluatie zoals in regel 49 vraagt niet alleen om een tweede evaluatie wanneer de recipiënt eveneens in staat is het geëvalueerde object te beoordelen. Tweede evaluaties zijn bovendien onderworpen aan de voorkeur voor overeenstemming: tweede evaluaties komen qua richting bij voorkeur overeen met die van de eerste (vgl. Pomerantz, 1984).

Het *ja:hh* van de vrouw is echter eerder te horen als een meer neutrale ontvangstbevestiging dan als een instemmende reactie. En voorzover *ja:hh* hier instemmend had kunnen zijn, is het wel heel minimaal en onderkoeld wanneer men meer expliciet instemmende alternatieven als *prima*, (*best*) *goed*, *leuk*, of *niet slecht* in ogenschouw neemt. Als tweede inschatting krijgt Joke's reactie inderdaad een potentieel problematisch karakter wanneer men die afzet tegen de set van alternatieve opties die in de betreffende sequentiële omgeving mogelijk en geprefereerd geweest zouden zijn. Bart lijkt zich aan die vorm van sequentieel redeneren te oriënteren wanneer hij de respons van zijn partner bevroegt.

Ook dergelijke vormen van contextuele, op de sequentiële ontwikkeling van de interactie gebaseerde betekenisstoekenning lijken moeilijk in te lijven in de betekenis-theorie die ten grondslag ligt aan het zender/ontvanger-model. Het model sluit vormen van sequentieel redeneren uit en laat geen ruimte voor methoden van betekenisbepaling op basis van selectie tussen alternatieve formuleringmogelijkheden in een bepaalde context.

5. Toch oriënteren gespreksdeelnemers zelf zich ook op het code-model

Zowel Reddy als Lakoff & Johnson wijzen er op dat de pijlijn-metafoor een centrale rol speelt in het alledaagse denken en praten over communicatie (zie § 2). Die constatering zou tot voorzichtigheid moeten manen het zender/ontvanger-model niet simpelweg te bekritisieren en af te wijzen. Ondanks dat het model theoretisch gezien beperkt en inadequaat is, gaat het om een manier van denken die deel uit maakt van de methoden waarmee wij in taal communiceren en over talige communicatie theoretiseren. Lakoff & Johnson stellen dan ook terecht dat het alledaagse gebruik van de pijlijn-metafoor juist onderzocht en begrepen moet worden.

Toch zijn ook deze auteurs in zekere zin nogal idealistisch. Bijna aan het eind van hun boek, stellen ze dat wanneer het er echt op aankomt, betekenis bijna nooit volgens de *conduit* metafoor onderhandeld wordt; '*when the chips are down*' - dat wil zeggen, als er échte communicatieproblemen zijn -, '*meaning is negotiated*'. Het denken volgens de pijlijn-metafoor zou dan verlaten worden. In plaats daarvan zouden gespreksdeelnemers gezamenlijk uitsissen wat ze gemeenschappelijk hebben, waar veilig over gesproken kan worden, hoe niet-gemeenschappelijke ervaringen toch gecommuniceerd kunnen worden, of hoe een gedeeld perspectief gecreëerd kan worden:

With enough flexibility in bending your world view and with luck and skill and charity, you may achieve some mutual understanding. (Lakoff & Johnson 1980, p.231-32)

De wijze waarop de ruzie uit fragment (6) zich verder ontwikkelt, maakt echter duidelijk dat het ingewikkelder in elkaar zit:

- (7) [vervolg (6) telefoongesprek ruziënd stel]
 68 Joke: ie:zus! ik moet elk woord lwat ik zeg! moet ik verantwoordeh.
 69 moet ik vier keer uitlEGgeH
 70 (.)
 71 Bart: °<nee dat hoeft niet.
 72 1,3
 73 Bart: dat hoel:--
 74 Joke: [->ALS IK zeg JA! :h van nou >met andere woordeh
 75 - d(a)'s dan PRIM@h eh dan'ehm: hHh
 76 0,4
 77 Bart: neeh dat hoe!:ft lieth

Juist in ruzies wordt veel *meta-talk* gedaan en dat zijn interessante plekken om te onderzoeken hoe gespreksdeelnemers zelf over hun taalgebruik praten. In dit geval lijkt de echtgenote vast te houden aan een meer objectivistische, letterlijke interpretatie van haar *ja*-reactie op de eerste evaluatie van haar man. Met *als ik zeg 'ja:h', van nou met andere woordeh d(a)'s dan PRIM@h* (r.74) geeft ze een soort woordenboek-definitie van hoe haar *ja* volgens haar gehoord had moeten worden. Het is ook die meer signaal-gecodeerde lezing waar de beiden zich uiteindelijk bij neerleggen. Juist in het soort '*when-the-chips-are-down*'-omgeving waar Lakoff & Johnson het over hebben, nemen de gespreksdeelnemers hun toevlucht tot een betekenisbenadering die vasthoudt aan het idee van een eigenlijke, contextloze letterlijke betekenis (zie bijvoorbeeld ook Mazeland, 1994b).

Een dergelijke gang van zaken kan niet verklaard worden met een beroep op het abstractere, moeilijker (be-)grijpbare karakter van sequentiële aspecten van betekenisconstitutie. Een objectivistische visie op taal, de reïficering van het signaal als iets wat inherent en op zich betekenisdrager is en als zodanig gedecodeerd kan worden, is een aspect van de reflexieve methodologie waarmee gespreksdeelnemers betekenis geven aan uitingen: enerzijds wordt een vaste, precieze en gebruiksonafhankelijke betekenis aangenomen, anderzijds wordt daar zo losjes, flexibel, context-gebonden en interactioneel onderhandelbaar mee omgegaan dat het taalgebruik juist het situatie-gebonden, interactioneel specifieke karakter krijgt dat permanent observeerbaar is tot in de kleinste details van talige interactie. Hoewel de oriëntatie op de pijplijn-metafoor, het zender/ontvanger-model en het code-denken geen *resource* van onderzoek zou mogen vormen, zou het juist wel een centraal *topic* van onderzoek moeten zijn.

Noten

1. De auteurs danken Henk Lammers voor zijn zorgvuldige commentaar op een eerdere versie van dit stuk.
2. De transcripties in de fragmenten (1) en (4) zijn door Monique Kroese en Harrie Mazeland gemaakt; de andere door H. Mazeland.

Literatuur

Cruse, D.A. (1986). *Lexical semantics*. Cambridge University Press.
 Ensink, T. (1986). *Over interpretatie. Een studie in cognitieve sociolinguïstiek*. Dordrecht: Foris.
 Garfinkel, H. (1967). *Studies in ethnomethodology*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall

Goodwin, C. & Goodwin, M. (1992). Assessments and the construction of context. In: A. Duranti & C. Goodwin, eds. *Rethinking context*. Cambridge University Press, 147-90.
 Heritage, J. & Watson, D.R. (1979). Formulations as conversational objects. In: G. Psathas, ed. *Everyday language*. New York: Irvington, 123-62.
 Jefferson, G. (1973). A case of precision timing in ordinary conversation: Overlapped tag-positioned address terms in closing sequences. In: *Semiotica*, 9/1, 47-96.
 Lakoff, G. (1987). *Women, fire and dangerous things*. Chicago University Press.
 Lakoff, G. & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. University of Chicago Press.
 Mazeland, H. (1992). *Vraag/antwoord-sequenties*. Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU.
 Mazeland, H. (1994a). Argumentatie in gesprekken. Een conversatie-analytische aanzet. In: *Tijdschrift voor Taalbeheersing*, 16/4, 273-95.
 Mazeland, H. (1994b). Descriptieve praktijken. Pragmatische analyse van categoriseren. In: F. Maes e.a., red. *Perspectieven in taalbeheersingsonderzoek*. Dordrecht: ICG Publications, 267-79
 Mazeland, H. (1995). De gespreksorganisatorische status van verduidelijken en andere vormen van uitleggen. In: E. Huls & J. Klatter-Folmer, red. *Artikelen van de Tweede Sociolinguïstische Conferentie*. Delft: Eburon, 419-34.
 Pomerantz, A. (1984). Agreeing and disagreeing with assessments: some features of preferred / dispreferred turn-shapes. In: J.M. Atkinson & J. Heritage, eds. *Structures of social action*. Cambridge University Press, 57-101.
 Reddy, M. (1979). The conduit metaphor - a case of frame conflict in our language about language. In: A. Ortony (ed.) *Metaphor and thought*. Cambridge University Press. p.284-324.
 Rehbein, J. (1984). Beschreiben. Berichten und Erzählen. In: K. Ehlich, Hg. *Erzählen in der Schule*. Tübingen: Narr, 67-125.
 Sacks, H., Schegloff, E., Jefferson, G. (1974). A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation. In: *Language* 50, 696-735.
 Schegloff, E. (1988). Presequences and indirection. Applying speech act theory to ordinary conversation. In: *Journal of Pragmatics*, 55-62.
 Schegloff, E. (1995). Discourse as an interactional achievement III: The omnirelevance of action. In: *Research on Language and Social Interaction*, 28/3, 185-211.
 Shannon, C. & Weaver, W. (1949). *The mathematical theory of communication*. Urbana: University of Illinois Press.
 Sperber, D. & Wilson, D. (1986). *Relevance. Communication and Cognition*. Oxford: Blackwell.
 Suchman, L. & Jordan, B. (1990). Interactional troubles in face-to-face survey interviews. In: *Journal of the American Statistical Association*, 85/409, 232-53.